

**Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın Cezayir'de
Hapsettiği Osmanlı Esirleri**
**The Ottoman Prisoners Held by France in Algeria During the
World War I**

Mahideb Habiba*

Istanbul Üniversitesi

Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

email: habibamahideb@yahoo.com

ملخص

الأسرى العثمانيين الذين إحتجزتهم فرنسا في الجزائر خلال الحرب العالمية الأولى مشاركة الدولة العثمانية في الحرب العالمية الأولى إلى جانب ألمانيا قادها إلى خوض نزاعات و معارك حاسمة في مناطق مختلفة و لقد شهدت المعارك التي خاضتها الدولة العثمانية في مختلف الجبهات التي شاركت فيها طيلة سنوات الحرب و التي دامت أربع سنوات (من 1914- 1918) عمليات قتال عنيفة خلفت خسائر مادية و بشرية كبيرة، أدت إلى إحتجاز و أسر عدد كبير من العسكريين و المدنيين العثمانيين في مختلف المناطق التابعة لدول الحلفاء بما في ذلك المستعمرات الخاضعة لها. و في هذا السياق يأتي موضوع الاسرى العثمانيين في الجزائر، فكما إستغلت إنجلترا مستعمراتها بإحتجاز أسرى الحرب و بما في ذلك الأسرى العثمانيين في الهند و بورما و مصر و غيرها من المستعمرات، قامت فرنسا أيضا بإرسال العديد من أسرى الحرب المدنيين و العسكريين إلى شمال إفريقيا و خاصة إلى الجزائر باعتبارها إحدى أهم مستعمراتها؛ تم استخدام هؤلاء الأسرى في أغراض مختلفة، بما في ذلك العمل القسري و تقديم المساعدة اللوجستية للقوات العسكرية الفرنسية في الحرب العالمية الأولى.

* Corresponding Author

تتجلى أهمية هذا العرض في التركيز على موضوع الأسرى العثمانيين الذين احتجزتهم فرنسا في الجزائر خلال الحرب العالمية الأولى. و يستند هذا العرض إلى وثائق أرشيفية عثمانية مهمة، تتضمن مراسلات قدمتها السفارة الأمريكية في باريس إلى الدولة العثمانية بشأن قضية الأسرى العثمانيين في الجزائر و في دول شمال أفريقيا كما تشمل الوثائق أيضًا على تقارير من جمعية الهلال الأحمر التركي، تسلط الضوء على وضع و حالة الأسرى العثمانيين في الجزائر.

يهدف هذا المقال إلى البحث حول أسباب تواجد الأسرى العثمانيين في الجزائر و خلفيات احتجازهم و البحث حول طرق نقلهم إلى الجزائر و المعاملة التي تلقاها هؤلاء الأسرى في المعتقلات الفرنسية في الجزائر، و عن مصيرهم، و كيف أثرت هذه المسألة على طبيعة العلاقات الجزائرية العثمانية انذاك.

الكلمات المفتاحية:

الأسرى العثمانيين؛ المعتقلات الفرنسية في الجزائر؛ الحرب العالمية الأولى؛ الإستعمار الفرنسي؛ أسرى الحرب.

Abstract:

The Ottoman Empire's participation in World War I on the side of Germany led to conflicts and critical fightings in different regions of the world. The conflicts in which the Ottoman Empire entered on different fronts during the war took place between 1914 and 1918, caused serious human and material losses. The Allied Forces arrested and took prisoners Ottoman civilians and soldiers in various regions, including their colonies under the control of the Allied Powers.

In this context, the issue of Ottoman prisoners in Algeria presents an interesting case. As England used India, Burma, Egypt, and other colonies to detain Ottoman prisoners; France also sent a large number of prisoners of war -Ottoman civilian and military citizens- to North Africa, especially to Algeria as one of the most important French colonies. French government used these prisoners for different purposes during the World War I as forced labor and logistical services to the French army.

This article focuses on a not much known subject: Ottoman prisoners held by France in Algeria during the First World War.

This paper is based on important Ottoman archival documents such as the correspondence made by the US Embassy in Paris to the Ottoman Empire on the subject of Ottoman prisoners in Algeria and North Africa and Turkish Red Crescent Society reports that shed light on their life conditions.

This article aims to examine how and why Ottoman prisoners captured by France were sent to Algeria. It also explores the conditions they lived and the treatment they received in French prisons in Algeria. Additionally, the articles also sheds light on the nature of Ottoman-Algerian relations during that period.

Keywords:

Ottoman prisoners; French prisons in Algeria; World War I; French Colonialism; Prisoners of War.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Fransa, Sırbistan ve Rusya'dan oluşan İtilaf Devletleri'nin karşısında İttifak Devletleri olarak kurulan Almanya, Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alması, dünya tarihinde ve özellikle Türk tarihinde önemli bir olay olarak kabul edilmektedir. 1914-1918 arasında gerçekleşen büyük savaşa Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa katılması, farklı bölgelerde savaşlara girmesine sebep oldu⁹⁸ ve ciddi insani ve maddi kayıplara yol açtı. İtilaf Devletleri, savaş esnasında Osmanlı vatandaşı olan sivil ve askerlerden çok sayıda esir aldığı gibi işgal ettiği bölgelerde tutuklamalar da yaptı. Bütün bu esirleri kontrolleri altındaki sömürgeler dahil olmak üzere çeşitli bölgelerde tuttu. Bu esirleri, savaş esnasında hem ucuz emek olarak hem de karşı tarafa baskı aracı olarak kullanmışlardır. Savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti 200.000 esir verdiği halde, sadece 25.000 civarında asker esir ele geçirdi ki, bunların büyük çoğunluğu İngiliz askeri idi⁹⁹.

⁹⁸Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan ittifaklar ve savaşılan cephele hakkında derli toplu bilgi için bkz. **KURAN (Ercüment)** : « Birinci Dünya Savaşı », *DİA*, C.6, İstanbul, 1992, s. 196-200.

⁹⁹**ATLI (Cengiz)** : « Osmanlı'da İngiliz Esirler (Birinci Dünya Savaşı) », *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, İstanbul, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, 2022, s. 1.

İtilaf Devletleri Müslüman halklardan askerleri de savaş alanına sürdükleri için bunlar arasında Osmanlı, Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularına esir düşenler vardı ki savaşın bu yönleri araştırmacılar tarafından incelenmektedir¹⁰⁰. Bu bağlamda, Cezayir'deki Osmanlı savaş esirleri meselesi de oldukça dikkat çekmektedir. İngiltere, ele geçirdikleri Osmanlı esirlerini Hindistan, Burma, Mısır ve diğer sömürgelerinde tutmuştur. Benzer bir şekilde, Fransa da sayısız sivil ve asker Osmanlı savaş esirini özellikle Cezayir gibi önemli kolonilerine göndermiştir. Çok önemli olmasına rağmen Cezayir'deki Osmanlı esirleri meselesi, tarihçiler ve araştırmacılar arasında yeterince ilgi görmemiş ve bu sebeple de araştırılmamıştır.

Bu araştırma, özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransa'nın Cezayir'de hapsediği Osmanlı esirleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme yaparak bu konu hakkındaki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Böylece Fransa'nın elindeki Osmanlı esirlerinin neden ve nasıl Cezayir'e gönderildiği, esirlere nasıl muamele yapıldığı ve bu durumun Osmanlı-Cezayir ilişkilerini nasıl etkilediği konuları incelenecektir.

1. Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti

Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Franz Ferdinand ve eşinin bir Sırp suikastçı tarafından öldürülmesi sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasında çatışmanın patlak vermesiyle başlamış ve daha sonra her iki ülkenin müttefiklerinin katılımıyla umumi bir harbe dönüşmüştür¹⁰¹. Bu dramatik olayın arkasında, 19. yüzyılın çatışmalı mirasını ve 20. yüzyılın büyük değişimlerini, bölgesel çatışmaları ve sömürgecilik rekabetini içeren bir yüz yılın etkilerini görmek mümkündür.

Avrupa devletleri, I. Dünya Savaşı'na peyderpey katıldılar. Suikast olayından sadece üç gün sonra, Almanya Rusya'ya ve ardından Fransa ve Belçika'ya savaş ilan etti. İngiltere ise birkaç

¹⁰⁰DEMİR (Yaşar) : « Birinci Dünya Savaşı'nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu », *Bilgi*, sayı, 76, 2016, s. 139-158.

¹⁰¹*Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul 2013, s. 3.*

gün sonra savaşa dahil oldu¹⁰². Bu hızlı savaş ilanları, tüm Avrupa'nın ve dolayısıyla dışarıdaki sömürgelerinin bir dünya savaşına sürüklenmesine neden oldu. Bazı ülkeler, başlangıçta savaşa katılmasa da İtalya, İtilaf Devletleri yanında savaşa katılırken, Osmanlı İmparatorluğu ise İttifak Devletleri tarafında yer aldı¹⁰³.

Osmanlı Devleti 20. yüzyıl başlarında arka arkaya gelen Trablusgarp (1911) ve Balkan (1912) savaşlarında zayıfladığı için¹⁰⁴ savaş katılmakta tereddüt etti ama diğer yandan da güçlü bir ittifakta yer alma zorunluğu hissediyordu. Dolayısıyla, ittifak arayışlarını öncelikle İtilaf Devletleri yanında düşündüyse de onların planlarının kendi toprakları üzerine yönelik olmasının ortaya çıkması üzerine nihayet Almanya ile ittifak yapmak zorunda kaldı¹⁰⁵.

Osmanlı Devleti savaş öncesinde ilk ittifak teşebbüsünü İngiltere'nin Bahriye Nazırı Churchill'e gönderdiği bir mektupla, gayriresmi şekilde yapmış ama bu teklif kabul edilmemişti¹⁰⁶. Daha sonra Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa tarafından resmi olarak sunulan teklif de reddedildi¹⁰⁷. Fransa ile yapılan ittifak teşebbüsleri de başarısız oldu. Yine Osmanlı İmparatorluğu'nun Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından sunulan ittifak teklifi de İtilaf Devletleri'nin karşı çıkması nedeniyle reddedildi¹⁰⁸. Rusya ile ittifak yapmak için

¹⁰²**TAŞKIRAN (Cemalettin)** : *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri : Ana Ben Ölmedim*, İstanbul, 2001, s. 13.

¹⁰³**ARSLAN (Ali)** : « Devletlerin I. Dünya Savaşı'na Hazırlık Stratejileri », *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, (Editörler: Ali Aslan- Mustafa Selçuk), İstanbul, Kitabevi, 2015,s. 6-9.

¹⁰⁴**YILDIRIM (İbrahim)** : « Çanakkale Muharebelerinde Zayıf ve Zehirli-Boğucu Gaz Kullanılması », *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.26, sayı 1, Elazığ, 2016, s. 262.

¹⁰⁵**SUR (Merve Hasene)** : « Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa, Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve Savaşa Giriş », *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Nevşehir, 2020, C. V., s. 67.

¹⁰⁶**ARMAOĞLU (Fahir)** : *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C.1-2, Ankara, Alkım Yayınevi, 2004, s. 107.

¹⁰⁷**ÜNALP (Fatma Rezzan)** : *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara 2010, s. 30.

¹⁰⁸**DURDU (Mehmet Burak)** : *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara, 2000, s 41.; bu konu ile

uğraşmış ve bu amaçla Dahiliye Nazırı Talat Paşa, 10 Mayıs 1914'te Kırım Yarımadası'na gelen Rus Çarını ziyaret ederek ona ittifak teklif etmişse de İngiltere ve Fransa'nın onayı olmadan Rusya bu teklifi kabul edemeyeceğini bildirdi¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti, Almanya ittifakından önce, komşu ülkeler Bulgaristan ve Yunanistan ile de ittifak kurma girişiminde bulunduysa da¹¹⁰ başarısızlıkla sonuçlandı. Savaştan önce büyük ölçüde Ortadoğu bölgesine sıkışan Osmanlı Devleti, aslında Batılı güçlerin petrol ve ticaret yolları açısından bölgede hakimiyet kurmak istediklerini biliyor ve bundan tabii olarak büyük kaygı duyuyordu. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yaptığı ittifakın temel nedeni, bölgede kendi egemenliğini pekiştirmek, İstanbul ve Çanakkale Boğazları gibi stratejik su yolları ile Doğu Anadolu ve Arap Yarımadası gibi kritik bölgelerdeki kontrolünü güçlendirmektir. Ayrıca, Süveyş Kanalı'nın kontrolünü ele geçirerek İslam dünyasında etkili bir rol oynamak istiyordu¹¹¹.

Almanya ile bir anlaşma yapma çabaları 22 Temmuz 1914'te İstanbul'daki Alman Sefirine sunulan ilk resmi teklifle başladı. Osmanlı devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki ittifak anlaşması 2 Ağustos 1914'ta Tarabya'da imzalandı¹¹². Bu anlaşmaya dayalı olarak Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında savaşa katılmayı kabul etti ve aynı zamanda silahlı tarafsızlık ilan etti. Almanya'nın batıda zorlanması ve Rusya'nın Osmanlı'nın doğu sınırlarına saldırılar düzenlemesi ve İngiltere Akabe limanını bombalaması süreci hızlandırdı ve 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti resmen İtilaf Devletlerine karşı savaşa katıldığını ilan etti.¹¹³ Daha sonra Osmanlı Halifesi, Müslümanları bu savaşta birleştirmek için "Cihâd-ı Ekber" fetvası yayınladı¹¹⁴.

ilgili daha ayrıntılı bilgiler için Bkz. **AKBAY (Cemal)**: *Birinci Dünya Harbi*, C.1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 34-37.

¹⁰⁹**SUR (Merve Hasene)**: art. cit., s. 67.

¹¹⁰**KASİYUGUN (Ali)**: *Arşiv belgelerine göre Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları ve I. Dünya savaşına girişi (1911-1914)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora tezi, Kahramanmaraş, 2014, s. 137.

¹¹¹**TAŞKIRAN (Cemalettin)**: *op. cit.*, s. 14.

¹¹²**SHAW (Stanford J.)**: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara, Türk Tarih kurumu, 2014, s. 69.

¹¹³**TAŞKIRAN (Cemalettin)**: *op. cit.*, s. 14. s. 18.

¹¹⁴**ÜNALP (Fatma Rezzan)**: *op. cit.*, s. 53.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı esnasında Kafkasya ve Galiçya cephelerinde Rusya'ya karşı, Suriye, Filistin ve Irak cephelerinde İngiltere'ye karşı savaş vermiştir. Osmanlı Devleti, Fas'tan Tunus'a kadar Kuzey Afrika'da Fransız etkisini azaltmayı amaçlayan propaganda çalışmaları da yaptı. Aynı zamanda, Fransa'yla olan çatışmaların önemli bir bölümü, Çanakkale Cephesi'nde yoğunlaştı. Bu cephede İngiltere, İtalya ve Fransa gibi güçlü devletlerle karşı karşıya geldi (1915).

Çanakkale Muharebesi, 1915 ve 1916 yılları arasında Gelibolu Yarımadası'nda gerçekleşen bir dizi deniz ve kara savaşını içermiştir. Bu cephenin açılmasında ana sebep, Çanakkale Boğazı'nın geçilerek Marmara Denizi'ne girip Osmanlı başkentini işgal ederek savaş dışı bırakmaktı¹¹⁵. Bu sayede Rusya'ya doğru güvenli bir geçiş yolu açmak istiniyordu. Ancak, İtilaf Devletleri bakımından sekiz ay onbeş gün süren Çanakkale savaşları başarısızlıkla sonuçlanınca geri çekilmek zorunda kaldılar¹¹⁶. Savaşa iki tarafta ciddi can ve mal kayıplarına yol açmış ve özellikle Osmanlı'yı zayıflatan bir musibet olmuştur.

2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Esirleri

Birinci Dünya Savaşı geniş alanlı bir savaş olduğu için milyonlarca can kaybının yanında savaşa giren ülkelerin elinde çok sayıda savaş esiri toplanmasına da yol açtı. Örneğin, savaşın önemli bir tarafı olan İngiliz ve İngiliz Milletler Topluluğu 192 bin askeri esir verdi¹¹⁷. Rusya, savaştan çekildiğinde Almanya ve Avusturya'nın elinde 3.9 milyon Rus savaş esiri vardı. Buna karşılık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da 2.2 milyon savaş esiri verdi¹¹⁸. Savaş esnasında esirler birçok yerde çok ilkel ortamlarda ve bakımsız sağlık koşullarında tutulduğundan birçok esir Kolera ve Tifüs gibi hastalık ve salgınlardan öldü. Ayrıca, esirler kötü

¹¹⁵**AKKOR (Mahmut)** : « Çanakkale Cephesi'nden Mısır'a Götürülen Türk Esirleri », *Vakaniyis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ekim 2018, s. 3.

¹¹⁶**YILDIRIM (İbrahim)** : art. cit., s. 262.

¹¹⁷İngiltere Milli Arşivi. <https://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/british-prisoners-of-war-1790-1919/>

¹¹⁸World War I., PediaPress, tarihsiz, s. 190. https://www.google.com/books/edition/World_War_I/on0TaPqFXbcC?hl=tr&gbpv=1&kptab=overview

muamelelerin yanında savaşa destek olsun diye fabrikalarda ve tarım alanlarında ucuz işgücü olarak çalıştırıldı¹¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, 1916 yılında Türk tarafının elinde, İtilaf Devletleri'ne ait toplam 26.334 savaş esiri vardı. Bu esirler arasında 5.268 Rus, 120 Fransız, 2000 Romen, 8.537 Hint ve 10.409 İngiliz bulunuyordu¹²⁰. Savaşın sonuna doğru, bu sayı artacaktır. Osmanlı Devleti'nin askerleri ve sivil vatandaşları ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya ve Romanya gibi devletler tarafından esir alındı¹²¹. Bu esirler, Hindistan'dan İngiltere'ye, Kuzey Buz Denizi'nden Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı kamplarda, son derece zor koşullar altında esaret hayatı sürdürmüşlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Osmanlı esirlerinin toplam sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin raporlarına göre en fazla Osmanlı esiri İngiltere'nin elinde bulunmaktaydı. Bu esirler, çoğunlukla Çanakkale Cephesi, Filistin Cephesi, Suriye ve Irak cephesinde alınmıştı. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İngiltere'de askeri ve sivil Osmanlı esirlerinin sayısını yaklaşık olarak 135.000 olarak tahmin etmektedir. İngiltere, bu esirleri toplama kampları kurarak Bağdat ve Basra gibi bölgelere taşımış, daha sonra ise Malta, Hindistan, Kıbrıs, Mısır ve Burma gibi farklı bölgelerdeki kamplara yerleştirmiştir¹²².

Osmanlı Devleti'nin askerleri, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Rusya gibi Fransa tarafından da esir alınmıştı. Bu esirlerin çoğu Çanakkale Cephesi'nden esir alınan askerlerdi. Hilâl-i Ahmer'in raporlarına göre Rusya'daki Osmanlı esirlerinin sayısı yaklaşık 60.000-70.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu

¹¹⁹**SIMMONDS (Alan G. V.):** *Britain and World War One*, Birleşik Krallık: Taylor & Francis, 2013, s. 212.

¹²⁰**ATLI (Cengiz):** art. cit., s. 1.

¹²¹Birinci Dünya savaşında Osmanlı Savaş Esirleri ile ilgili daha fazla bilgi için bkz, **AKÇAKAYA (Umut):** « Esaret Yıllarını Hatırlamak : I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Askerinin Esaret Deneyimi », *CTAD*, Yıl 19, Sayı 37, Bahar 2023, s. 453-490; **KUTLU (Cemil)** « I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri », *TAED*, 43, Erzurum, 2010, s. 319-328.

¹²²*Kızılây Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri*, Haz. Gülfettin Çelik-Recep Karacakaya-Zekai Mete-Hamdi Genç-Faruk Bal, İstanbul, 2018, s. 28-29.

esirler, genellikle Kazan ve Sibirya'nın çeşitli bölgelerindeki kamplara nakledildi¹²³. Bu esirlerin de genelde Kafkasya bölgesinden alındığı bilinmektedir.

3. Fransız Kamplarında Tutulan Osmanlı Esirleri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın eline düşen savaş esirlerinin çoğunluğu Alman, Avusturya ve Türk kökenli sivil ve askerlerden oluşuyordu. Bu esirler Fransa'nın farklı bölgelerinde kurulan kamplarda tutuldu. Bu kamplar genellikle Fransız askerleri için kullanılan askeri kışlalardı. Ancak Fransa savaşın ilk aylarında bu kışlaları boşaltıp savaş esirleri için kamplara dönüştürdü.

Birinci Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi ve esir sayısının sürekli artması nedeniyle, Fransa, esirleri barındırmak için yeni kamplar inşa etme zarureti duydu ve bu nedenle farklı bölgelerde yeni kamplar kurdu. Zaman ilerledikçe Fransa, bu konuda emperyalist politikaları benimsemeye başladı ve Fransız savaş esirlerini Kuzey Afrika'ya, özellikle Cezayir, Tunus ve Fas gibi bölgelere naklederek bu topraklarda sömürmesini derinleştirmek için kullandı¹²⁴. Özellikle ucuz işgücü olarak toprakların işlenmesinde kullandı.

Osmanlı esirlerinin Fransız kamplarına nakledilme süreci birkaç aşamadan oluşuyordu. Çanakkale Cephesi'nde alınan esirler, ilk önce Bozcaada, Gökçeada ve Mondros limanının bulunduğu Limni Adası'na götürüldü¹²⁵. Bu geçici kamplar Fransa ile İngiltere arasında ortak kullanılan kamplardı ve esirler burada birkaç hafta veya aylık periyodlar boyunca toplanıyordu. Daha sonra Fransızlar, bu esirleri deniz yoluyla Korsika Adası'na naklederek bir müddet burada tutuyorlardı. Sonunda büyük bir kısmını Marsilya şehrine

¹²³ *Ibid.*, s. 29.

¹²⁴ **RENAULT (Louis)** : *Le régime des prisonniers de guerre en France et en Allemagne au regard des conventions internationales 1914-1916*, Paris, Imprimerie Nationale, 1916, s. 28, 29.

¹²⁵ Bugünkü durumda Limni Adası Yunanistan'a, Bozcaada ve Gökçeada ise Türkiye'ye aittir. Bu Adaların tarihinin hakkında bkz. **EMECEN (Feridun)**: «Limni », *İslâm Ansiklopedisi* C.27,2003, s.190.192; **EMECEN (Feridun)**: «İMROZ», (Gökçeada), *İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s. 234-236; **ORHUNLU (Cengiz)**: «Bozcaada», *İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 317-319; **TÜFEKÇİ (Vedat)** : *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora tezi, 2019, s. 16.

taşıdılar¹²⁶ ki burası esirlerin toplandığı en büyük merkezi mekandı. Marsilya'da esirler kaydediliyor, sınıflandırıldıktan sonra ya Fransa'daki kalıcı kamplara gönderiliyor ya da Kuzey Afrika'ya naklediliyordu.

1916 yazında Osmanlı esirleri Fransa'nın Gard, Aveyron, Herault, Tarn ve Aude idari bölgelerine gönderilmiş ve bu bölgelerde tarım, bağcılık ve bahçe işlerinde zorla çalıştırılmışlardır. Bu dağınık bölgelerdeki idari zorluklar ortaya çıkınca Korsika'dan getirdikleri Osmanlı esirlerini 1916 Aralık ayından itibaren Herault ve Aude bölgelerinde topladılar. Ancak tamamını getirmeyerek bir kısmını Korsika adasındaki kamplarda bıraktılar¹²⁷. Dolayısıyla, esirler konusunda tek tip bir uygulama görülmemektedir.

4. Cezayir'de Osmanlı Esirleri

Fransızlar, Osmanlı savaş esirlerini de içeren esirlerinin bir kısmını Kuzey Afrika'daki sömürge bölgelerine taşıdılar. Uluslararası Kızılhaç raporlarına göre, Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa tarafından Cezayir'de tutulan bu savaş esirleri, geçici esir toplama merkezlerinden özellikle Marsilya şehrine ve Onbirinci Bölge'sine (Vendée) getirildiler¹²⁸. Kızılhaç heyeti tarafından 1915 yılı şubat ayında Cezayir ve Tunus'taki Alman esir kamplarını ziyaret eden Dr. C. de Marval, kamplarda Fransa'nın Kuzey Afrika'ya gönderdiği savaş esirlerinin sayısının sürekli arttığını bildirmiş ve ziyaretinden birkaç hafta sonra Cezayir'deki esir sayısının kesinlikle 10.000'in üzerinde, Tunus'taki esir sayısının ise 2000'in üzerinde çıkacağını tahmin etmiştir. Bu sayı, Alman ve Türk esirlerini kapsamaktadır¹²⁹.

Cezayir'deki Osmanlı esirleri ve yerleştikleri kamplar hakkında çok fazla detay elimizde olmamakla birlikte, Osmanlı arşiv

¹²⁶ **AKKOR (Mahmut)** : *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 174.

¹²⁷ **TAŞKIRAN (Cemalettin)** : *op. cit.*, s. 177.

¹²⁸ *Documents publiés à l'occasion de la guerre de 1914-1915*, Rapport de M M Ed. NAVILLE et Van Berchem, Dr. C de Marval-A. EUGSTER, Sur leurs visites aux camps de prisonniers en Angleterre, France et Allemagne, Première série, Mars 1915, s. 43, 58.

¹²⁹ *Documents publiés à l'occasion de la guerre de 1914-1915*, Rapport de M. de Marval sur sa visite aux Dépôts de prisonniers de guerre allemands en Algérie et Tunisie en février 1915, *op. cit.*, 2e Série, s. 6.

belgelerine göre, Osmanlı esirleri Cezayir'de Berrouaghia adlı mevkide tutuklu idi. Bu belgeler arasında, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 5 Teşrînevvel 1331 (18 Ekim 1915) tarihli bir yazı bulunmaktadır. Bu yazıda, Berrouaghia şehrindeki Osmanlı esirlerinin varlığından bahsedilmekte ve onların zor şartlar altında yaşadığı ve Fransa tarafından kötü muameleler gördükleri anlatılmaktaydı. Belgede, ayrıca Osmanlı esirlerinin temel yaşam malzeme eksikliklerine ve bu nedenle karşılaştıkları güçlüklerle de dikkat çekiliyordu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu önemli bilgileri Kızılhaç Cemiyeti'ne aktararak Osmanlı Hariciye Nezareti'nden konuyla ilgili gerekli tedbirlerin alınmasını talep etti¹³⁰.

Aynı konuyla ilgili Osmanlı Hariciye Nezareti 2 Kasım 1915 tarihinde İstanbul'daki Amerikan Sefareti'ne Cezayir'de tutulan bazı sivil Osmanlı mahkumlarının hayat koşulları hakkında bilgilendirilmek için nota verdi¹³¹. Amerika Birleşik Devletleri nezdindeki bu girişim sonucunda konuya ilişkin Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 28 Mart 1916 tarihli bir rapor Paris'teki Amerikan Büyükelçiliğine iletildi¹³² ve İstanbul'daki Amerikan Sefareti de bu mesajı 21 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirdi¹³³.

Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın 28 Mart 1916 tarihli söz konusu belgesine göre; bölgede yapılan inceleme sonucunda Berrouaghia kampında Osmanlı savaş esirlerinin olmadığı, sadece imkanları olmayan Osmanlı tebaasının bulunduğu ve Fransız hükümetinin bu tebaaya insânî kurallara uygun şekilde muamele ettiği belirlenmiştir. Yazışmada Osmanlı hükümeti tarafından toplanan bilgilerin doğruluğunu sorgulayan bir belge de sunulmuştur. Bu belgede; Fransa'nın Cezayir Genel Valisi M. Lutaud tarafından 12 Ocak 1916 tarihli bir rapor olarak sunulan, Osmanlı sivilleriyle aynı kampta bulunan 200 Avusturyalı ve Alman esirleriyle benzer şartlarda yaşadıkları ve günlük yiyeceklerinin Fransız askerlerine

¹³⁰BOA, HR. SYS, D:2194, G: 59.

¹³¹BOA, HR. SYS, D:2196, G:47.1

¹³²BOA, HR. SYS, D:2196, G:47.4

¹³³BOA, HR. SYS, D:2196, G:47.1

verilen miktarla aynı olduğu ifade edilmektedir¹³⁴. Halbuki 19 Teşrin-i Evvel 1332 tarihli Hariciye Nezareti yazısında Fransa'nın esir edip iade ettiği Alman tabibinin ifadelerine göre Kazablanka'da Alman esirlerinden boşaltılan yere Türk esirlerinin yerleştirildiği ve bazı Osmanlı esirlerinin ise Korsika'ya nakledildikleri ve çoğu Arap olan bu esirlerin oradaki iklim şartlarında zorlandıkları ve yeme-içmelerinin ve meskenlerinin durumunun kötü olduğu ifade edilmiştir¹³⁵.

Bununla beraber Cezayir'deki diğer bölgelerde, özellikle Oran ve Cap Matifou'da¹³⁶ Osmanlı esirlerinin varlığına dair bir başka belge bulunmaktadır. Bu belge, 15 Ağustos 1916 tarihli bir mektup olup, Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Paris'teki Amerikan büyükelçiliğine iletilmiştir. Mektupta, özellikle Kuzey Afrika'da Oran, Cape Matifou ve Kazablanka gibi bölgelerde bulunan Osmanlı esirlerinin durumuyla ilgili bilgi talep edilmiş ve bu esirlerin sayısının yaklaşık 800 olduğu tahmin edilmiştir. Bir başka belgede (3 Temmuz 1332) Kuzey Afrika'ya götürülen Osmanlı esirlerinin dört garnizonda buldukları ve bölge ikliminin çok sıcak ve zor olduğu için ılıman iklime alışık olmayan insanların sağlığını çok olumsuz etkileyeceği ve Osmanlı Devleti'nin Fransız esirler için havadar ve sağlık şartları uygun olan hapishaneler inşa ettiğini ve Fransa'nın da aynı şekilde iyi muamele için esirlerin Fransa'ya naklini istediği belirtilmektedir¹³⁷. Paris'teki Amerikan büyükelçiliği, konuyla ilgili olarak Fransız Dışişleri Bakanlığı'na 6 Eylül'de yazı gönderdi ve cevabını 25 Eylül 1916 tarihinde aldı¹³⁸. Bu cevap daha sonra 16 Ekim 1916'da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne iletildi. Fransız Dışişleri Bakanlığı ise, söz konusu bilgilerin asılsız olduğunu belirterek Osmanlı esirlerinin tamamının Fransa'nın güneyindeki Hérault ve Aude bölgelerindeki esir toplama

¹³⁴BOA, HR. SYS. D:2196, G:47.5; Bu belge, F. Rezzan Ünalp'nın *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri* adlı tezinde kullanılmıştır, *op. cit.*, s. 158.

¹³⁵BOA, HR. SYS. D :02199, G :00022.001.

¹³⁶Cap Matifou: Cezayir'in başkenti Cezayir'de yer alan bir yarımadadır. Şehir merkezinin doğusunda, Akdeniz'e kıyısı bulunan bu yarımadanın adı günümüzde "Burcu'l-Bahri" olarak bilinmektedir.

¹³⁷BOA, HR. SYS. D :02197, G :00053.001.

¹³⁸BOA, HR.SYS. D :2198, G :64.3.

kamplarında bulunduğunu, hayatlarını memnuniyet içinde ve iyi sağlık koşullarında yaşadıklarını ifade ediyordu¹³⁹.

Bu kapsamda tespit edilen 19 Teşrinievvel 1332/1 Kasım 1916 tarihine ait bir diğer belge, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne yazılmış bir cevap tezkeresidir. Fransa hükümeti tarafından Afrika'nın kuzeyindeki "Oran", "Cap Matifou", "Kazablanka" ve "Bizerte" bölgelerinde bulunan Osmanlı esir üslerinin sıcak ve katlanılması zor iklim koşulları nedeniyle Fransa'nın uygun yerlerine nakledilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulması istenmektedir¹⁴⁰. Aynı konuyla ilgili olarak Kızılay arşivi tarafından yayınlanan 26 Teşrinievvel 1332 (8 Kasım 1916) tarihli belgeye göre, Fransızlar tarafından Kuzey Afrika'da tutulan Osmanlı esirlerinin Fransa'nın uygun yerlerine nakledilmesine dair Hariciye Nezareti'ne yazılan tezkire ve bu tezkireye verilen cevap yer alıyordu¹⁴¹.

5. Belgelerin İçeriğinin Genel Değerlendirmesi

Daha önce sözü edilen belgelerde, Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki esirlerle ilgili detaylı raporlar istemesi ve sürekli olarak bilgi talep etmesi, esirlerin durumunu yakından takip ettiğini ve gerekli önlemleri almak için çaba sarf ettiğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin esirlerin haklarını koruma ve insanca muamele görmelerini sağlama konusunda ciddi bir çaba harcadığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin Cezayir'deki Osmanlı esirleri konusundaki duyarlılığı, devletin öncelikli meselelerinden biri olarak nitelendirilebilir. Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nezareti ve Hilâl-Ahmer Cemiyeti¹⁴², esirlerin

¹³⁹BOA, HR.SYS. D :2198, G :64.1 ; BOA, HR. SYS. D :2198, G :64.6.

¹⁴⁰BOA, HR. SYS. D :02199, G :22.1 ; BOA, HR. SYS, D :02197, G :22.

¹⁴¹ Kızılay Arşivi, No: 196/128, Bkz. *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri*, s. 117.

¹⁴²Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde, Türk ve yabancı harp esirleriyle ilgilenen bir kurum yoktu. Fransa ve Almanya'da Harbiye Nezareti, Rusya ve Avusturya'da Kızılhaç kuruluşları savaş esirleriyle ilgileniyorlardı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'da da esirlerle ilgilenmek istedi ancak başlangıçta Harbiye Nezareti bu talebi kabul etmedi. Savaş ilerledikçe Kızılhaç, İngiliz ve Fransız esirleri hakkında bilgi istedi. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer Cemiyeti, müracaatını ve Osmanlı memleketinde bulunan harp esirlerinin listelerinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanmasına izin verildi. Bu

durumlarını, yaşam koşullarını ve sağlık durumlarını izlemekle görevli resmi kurumlar arasında yer almaktadır. Bu sorumluluğun yanı sıra, Paris'teki Amerikan Büyükelçiliği de bu süreçte önemli bir rol üstlenmektedir.

Fransa, Almanya'da tutulan Fransız esirlerin durumunu öğrenmek için Berlin'deki İspanyol büyükelçiliğini bir aracı olarak kullanmıştır¹⁴³. Benzer şekilde Osmanlı Devleti de Fransa'nın Kuzey Afrika'da ve özellikle Cezayir'de tuttuğu Osmanlı esirlerinin durumunu öğrenmek için Paris'teki Amerika büyükelçiliğini bir aracı olarak kullanmıştır. Bunun yanı sıra, Cenevre'deki Kızılhaç Cemiyeti de hazırladığı raporlarla, Osmanlı esirlerinin durumu hakkında esir kamplarını ziyaret etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ne önemli bir katkı sağlamıştır. Bu raporlar sayesinde Osmanlı Devleti, Osmanlı esirlerinin haklarını koruma ve hapishanelerdeki koşulları iyileştirme konusunda gerekli adımları atma konusunda baskıda bulunuyordu.

Fransa, Cezayir'de hapsediği Osmanlı esirlerinin varlığını sürekli reddettiği halde bu esirlerin Cezayir'de olduğu, özellikle Cenevre'deki Kızılhaç Cemiyeti raporları bildirmekteydi. Bu raporlar açıkça Cezayir'de Berrouaghia hapisanesinde Osmanlı esirlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Burası sivil esirler için ayrılmış ve toplam 204 esir bulunan bir yerdi. Bu esirler arasında 9'u erkek, 3'ü kadın olmak üzere toplam 12 Osmanlı esiri, 148 Alman, 22 Avusturya-Macaristanlı ve 7 Alsas-Lorraine esiri bulunmaktaydı¹⁴⁴. Bu delillerden çıkartılabilecek anlam şudur ki, Cezayir'deki Osmanlı esirleri, Fransa'daki uygulamaya benzer şekilde kendi özel esir kamplarında tutulmamış, bunun yerine Cezayir'deki Alman esirleri için tahsis ettiği kamplarda ve Alman esirleriyle birlikte alıkonulmuştur.

Cezayir'deki diğer esir kamplarıyla ilgili olarak, özellikle Cap Matifou ve Oran gibi Osmanlı belgelerinde bahsedilen yerler

konu ile ilgili bkz: Gülfettin Çelik, vd. *Kızılay Arşivi Belgelerinde Savaş Esirleri*, s. 28.

¹⁴³RENAULT : *op. cit.*, s. 2.

¹⁴⁴*Documents publiés à l'occasion de la guerre européenne (1914-1916), Rapports, de M. Le Dr. A. Vernet et M. Richard de Muralt sur leurs visites aux dépôts de prisonniers en Tunisie et de MM. P. Schazmann et Dr. O -L. Cramer sur leurs visites aux dépôts de prisonniers en Algérie en Décembre 1915 et Janvier 1916, Neuvième série, Avril 1916, s. 102.*

hakkında, Kızıllaç Cemiyeti tarafından sunulan bilgilere göre, El-Berrouaghia hapishanesinde bulunan tüm Osmanlı esirleri, başlangıçta Cezayir'e yakın Cap Matifou hapishanesinde kalmış, daha sonra Fort l'Empereur hapishanesine taşınmış ve 1915 senesinin başlarından itibaren de El-Berrouaghia hapishanesine nakledilmiştir¹⁴⁵. Bu bilgiler, Osmanlı belgelerinde geçen diğer esir kamplarındaki Osmanlı esirlerinin varlığının doğruluğunu destekler niteliktedir. Dolayısıyla, Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerin genel olarak doğru olduğu düşünülmektedir. Bu durum, Cezayir'deki Osmanlı esirlerinin sabit bir yerleşim yerinde kalmadıklarını, ancak farklı hapishaneler arasında nakledildiklerini ve Berrouaghia hapishanesinin bu esirlerin son durağı olduğunu göstermektedir.

Aynı konuyla ilgili olarak, 1916'ya ait olan ve Fransız Savunma Bakanlığı'nın web sitesinde yayınlanmış olan Cezayir'deki "Lambese" Toplama Kampı'ndaki Osmanlı esirlerine ait bir fotoğraf tespit etmiş bulunmaktayız¹⁴⁶. Bu durum, Cezayir'deki Osmanlı esirlerinin varlığını inkar edilemez kılmaktadır. Osmanlı esirlerinin Cezayir'de ne kadar süre kaldıkları tam bilinmemekle birlikte burada kalıcı değil geçici bir süre tutuldukları düşünülmektedir. Zira Osmanlı esirlerinin Cezayir'de kısa bir süre kaldıktan sonra tahliye edildiği ya da Alman esirlerin Fransa'ya nakledildiği sırada, orada bulunan diğer Osmanlı esirleriyle birlikte Fransa'ya götürülmüş olması mümkündür¹⁴⁷.

Cezayir'deki Osmanlı esirlerinin zorlu yaşam koşulları ve sağlık sorunları, Osmanlı belgelerinde sıkça vurgulanan olumsuz şartlar ve sağlıksız durumlar göz önüne alındığında, bu iddiaların gerçeklik payı taşıdığı anlaşılmaktadır. Eğer esirlerin durumu sürekli olarak

¹⁴⁵*Documents publiés à l'occasion de la guerre européenne (1914-1916)*, Neuvième Série, *op. cit.*, s. 102.

¹⁴⁶Bkz. Ek. 2.

¹⁴⁷2 Ekim 1916 tarihli Münchner Neueste Nachrichten bir Alman gazetesine göre, Fransız Hükümeti resmi olarak şu açıklamayı yapmıştır : Eylül ayının ilk günlerinden itibaren, Fas, Cezayir ve Tunus'taki askeri yetkililere, tüm Alman mahkumların Fransa'ya iade edilmesi talimatı verildi. Bu mahkumların 2.500'ü şimdiden gelmiş veya en geç 20 Eylül'den önce gelecektir. İkinci grup ise 20-25 Eylül tarihleri arasında başlayacak ve dolayısıyla aynı ayın sonuna kadar Fransa'ya ulaşacaktır. Bu tarihe kadar Kuzey Afrika'da hiçbir Alman esir kalmayacaktır. Bu konu ile ilgili bkz. *Les prisonniers allemands au Maroc, la campagne de diffamation allemande, le jugement porté par les neutres, le témoignage des prisonniers allemands*, Paris, Hachette et Cie, 1917, s. 15.

kötüleşmeseydi ve yaşadıkları zor sağlık koşullarına dair şikayetler olmasaydı, Fransa onları tahliye etmez ya da tekrar Fransa'ya götürmezdi. Dolayısıyla, sayıları az da olsa Cezayir'deki Osmanlı esirlerinin varlığı ve durumları, tarih çalışmalarında yerini alması gereken bir konudur.

Sonuç:

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'ne karşı farklı cephelerde mücadele etmiş ve bu çatışmalar sonucunda birçok kayıp ve esir vermiştir. Osmanlı'nın en çok esir verdiği ülkeler sırasıyla İngiltere, Rusya ve Fransa oldu. Fransa tarafından alınan Osmanlı esirlerinin çoğunun Çanakkale cephesinde esir düşenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Fransa, savaş esirlerini barındırmak için Fransa'daki askeri kışlaları, esir kamplarına dönüştürmüş ve zamanla yeni kamplar inşa etmiştir. Ancak savaşın uzaması ve esir sayısının artması nedeniyle Fransa, emperyalist politikalar için elindeki savaş esirlerini Kuzey Afrika'daki sömürgelerine özellikle Cezayir, Tunus ve Fas'a göndererek zorla çalıştırmış ve emeğini sömürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden önce Osmanlı ve Alman yetkililerinin sürekli şikayetleri üzerine Cezayir'de hapsedilen Osmanlı esirleri, kötü sağlık koşulları ve zorlu yaşam şartlarına maruz kalmaları nedeniyle Cezayir'den Güney Fransa'ya, özel olarak ayrılmış esir kamplarına tekrar nakledilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın zaten sömürdüğü Cezayir'i baskı altında tuttuğu gibi, 3 Şubat 1912'de¹⁴⁸ Cezayir'de resmen yürürlüğe koyduğu yasa ile Cezayirlileri zorla askere alarak hiçbir ilgilerinin olmadığı savaşlara götürdüğü unutulmamalıdır. Hatta Fransa daha da ileri giderek Cezayir topraklarını Müslüman Osmanlı kardeşlerine hapisane haline getirmiştir.

¹⁴⁸Bu projenin kökenleri 19. Yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Daha fazla detay için Bkz, **GILBERT (Meynier)** : *L'Algérie révelée : la guerre de 1914-1918 et le premier quart du XXe siècle*, Genève, Librairie Droz, 1981, s. 88.

Arşiv kaynakları ve bibliyografya

Arşiv kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) :
- BOA, HRS.SYS.D: 2194, G:59.
- BOA, HRS.SYS.D: 02197, G:22.
- BOA, HRS.SYS. D: 2196, G:47.1.
- BOA, HRS.SYS.D:2196, G:47.4.
- BOA, HRS.SYS. D: 2196, G: 47.5.
- BOA, HRS.SYS. D:2198, G:64.1.
- BOA, HRS.SYS. D:2198, G:64.3.
- BOA, HRS.SYS. D:2198, G:64.6.
- BOA, HRS.SYS. D:02199, G:22.1.
- KIZILAY ARŞİVİ: 196/128.

Bibliyografya

- AKBAY (C.)** : *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Cilt I, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991.
- AKÇAKAYA (U.)**: « Esaret Yıllarını Hatırlamak: I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Askerinin Esaret Deneyimi », *CTAD*, Yıl 19, Sayı 37, Bahar 2023, 453-490.
- AKKOR (M.)** : *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- AKKOR (M.)**: « Çanakkale Cephesi'nden Mısır'a Götürülen Türk Esirleri », *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ekim 2018, 1-38.
- ARMAOĞLU (F.)**: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, C.1-2, Ankara, Alkım Yayınevi, 2004.
- ARSLAN (A.)**: « Devletlerin I. Dünya Savaşı'na Hazırlık Stratejileri», *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, (Editörler: Ali Aslan- Mustafa Selçuk), İstanbul, Kitabevi, 2015.
- ATLI (C.)**: « Osmanlı'da İngiliz Esirler (Birinci Dünya Savaşı) », *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, İstanbul, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, 2022.
- DEMİR (Y.)** : « Birinci Dünya Savaşı'nın Müslüman Esirleri: Alman Kamplarında Tutulan Müslüman Esirler ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu » *Bilig*, Sayı: 76, 2016, 139-158.
- DURDU (M. B.)**: *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara, 2000.

- EMECEN (F.)**: « İmroz » (Gökçeada), *İslâm Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, 2000, 234-236.
- EMECEN (F.)**: « Limni », *İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara, 2003, 190-192.
- KAŞIYUĞUN (A.)**: *Arşiv belgelerine göre Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları ve I. Dünya savaşına girişi (1911-1914)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Doktora tezi, Kahramanmaraş, Şubat 2014.
- KURAN (E.)**: « Birinci Dünya Savaşı », *Dia*, C.6, İstanbul, 1992, 196-200.
- KUTLU (C.)**: « I. Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülme Faaliyetleri », *TAED*, 43, Erzurum 2010, 319-328.
- Les prisonniers allemands au Maroc, la campagne de diffamation allemande, le jugement porté par les neutres, le témoignage des prisonniers allemands*, Paris, Hachette et Cie, 1917.
- MARVAL (MM. Dr C.), EUGSTER, (A.)** : *Rapports sur leurs visites aux camps de prisonniers en France et en Allemagne*, Deuxième série, Genève, Librairie Georg & Cie ; Paris, Librairie Fischbach, Mai 1915.
- MEYNIER (Gilbert)** : *L'Algérie révélée: la Guerre de 1914-1918 et le Premier Quart du XXe siècle*, Cenevre Droz Kitabevi, 1981.
- NAVILLE (MM. Ed) et VAN BERCHEM (V.), MARVAL (C.), EUGSTER, (A.)**: *Rapports sur leurs visites aux camps de prisonniers en Angleterre, France et Allemagne*, Première série, Genève, Librairie Georg & Cie ; Paris, Librairie Fischbach, Mars 1915.
- ORHUNLU (C.)**: « Bozcaada », *İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, 317-319.
- Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 130, İstanbul, 2013.
- RENAULT (L.)**: *Le régime des prisonniers de guerre en France et en Allemagne au regard des conventions internationales, 1914-1916*, Paris, Imprimerie Nationale, 1916.
- SCHAZMANN (MM. P.), CRAMER (O.-L.)**: *Rapports sur leurs visites aux dépôts de prisonniers en Algérie en Décembre 1915 et Janvier 1916*, Neuvieme Serie, Genève, Librairie Georg & Cie ; Paris, Librairie Fischbach, Avril 1916.

-SHAW (S. J.): *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, çev. Beyza Sümer Aydaş, Ankara, Türk Tarih kurumu, 2014.

-SIMMONDS (A. G. V.): *Britain and World War One*, Birleşik Krallık: Taylor & Francis, 2013.

-SUR (M. H.): « Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa, Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları ve savaşa giriş», *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, c. v, Nevşehir, 2020, 60-110.

-TAŞKIRAN (C.): *I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri: Ana Ben Ölmedim*, 1. Baskı, İstanbul, Mas Matbaası, Eylül 2001.

-TÜFEKÇİ (V.) : *Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri*, İstanbul Üniversitesi, Doktora tezi, 2019.

-ÜNALP (F. R.): *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi, Doktora tezi, Ankara, 2010.

-YILDIRIM (İ.): « Çanakale Muharebelerinde Zayıat ve Zehirli-Boğucu Gaz Kullanılması », *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.26, Sayı: 1, Elazığ, 2016, 261-275.

Çevrimiçi belgeler

-CICR, Birinci Dünya Savaşı'ndaki esir kamplarının listesi,
<https://grandeguerre.icrc.org/fr/Camps>, Erişim Tarihi. 10.10.2023.

-Birinci Dünya Savaşı'nda Cezayir'deki Lambese toplama kampı,
<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555609.html>, Erişim tarihi. 10.08.2023.

-Berrouaghia Toplama Kampı,
<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555196.html>, Erişim tarihi. 10.08.2023.

-Berrouaghia Sivil kampının genel görünümü, 16-2-1916,
<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555230.html>, Erişim tarihi. 10.08.2023.

-Berrouaghia toplama kampı.
<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555192.html>, Erişim Tarihi. 10.08.2023.

-The National Archives - British and Commonwealth prisoners of the First World War and previous wars.

<https://www.nationalarchives.gov.uk/help-with-your-research/research-guides/british-prisoners-of-war-1790-1919/>,
Consulted online on 30.10.2023.

Ekler

Ek:1 Kuzey Afrika'daki Fransız esir kamplarını gösteren harita¹⁴⁹

¹⁴⁹Kuzey Afrika'daki Fransız esir kamplarıyla ilgili daha kapsamlı bilgi edinmek için, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kızılhaç'ın arşivlerinde yer alan esir kamplarına göz atabilirsiniz. Bkz, <https://grandguerre.icrc.org/fr/Camps>

Ek:2 Cezayir'deki Lambese toplama kampı: Hapishanede cezalandırılan bir Osmanlı esiri¹⁵⁰

¹⁵⁰<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555609.html>

Ek 3: Berrouaghia Toplama Kampı bir Türk ailesinin odası (3 kapalı kadın ve 2 erkek) 16-2 1916. Fotoğrafçı: Albert Samama-Chikli¹⁵¹

¹⁵¹<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555196.html>

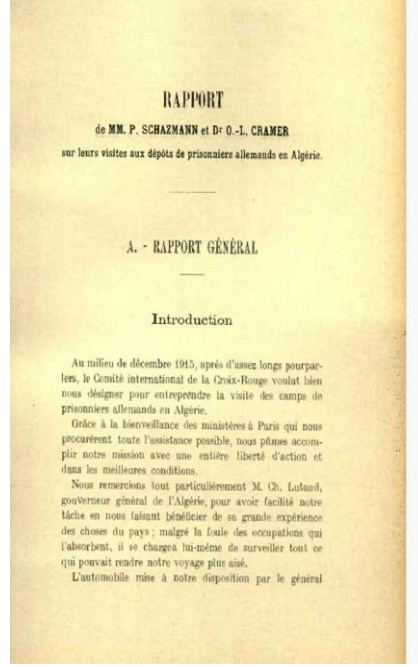
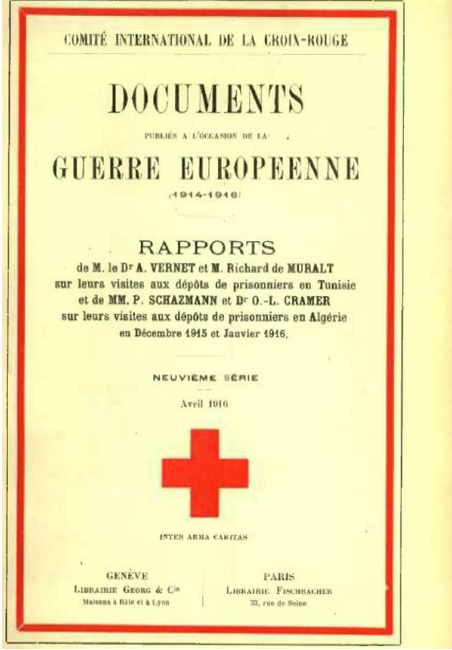
Ek 4: Berrouaghia Sivil kampı. Binaların ve avluların genel görünümü, 16-2-1916¹⁵²

¹⁵²<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555230.html>

Ek 5: Berrouaghia toplama kampı (Erkek ve kadınlar)¹⁵³

¹⁵³<https://imagesdefense.gouv.fr/fr/2555192.html>

Ek 6: Kızılhaç Heyeti'nin Tunus ve Cezayir'deki kampları ziyaretine dair tutulan rapor

SUBLIME PORTE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Le Directeur Général des Affaires Étrangères	Le Directeur	Le Chef de Bureau	Le Rédacteur
<i>M. Pichon</i>	<i>M. Pichon</i>	<i>M. Pichon</i>	<i>M. Pichon</i>

S. E. *note Verbale*

L'Amiral de d'Amérique.

N^o G^o *85787*
N^o S^o *240*
le *11* *1916*

Objet

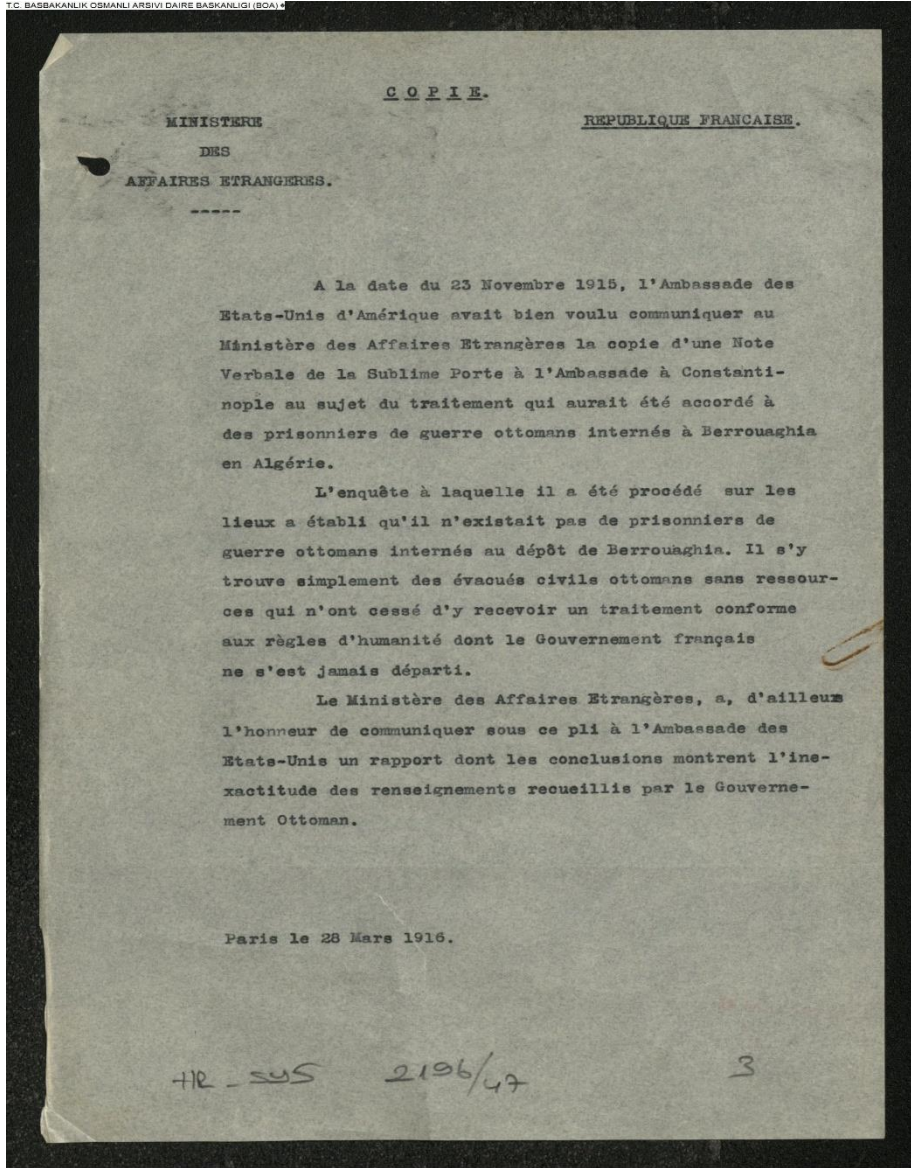
Circulaire
N° 240
du 11/11/16

Il résulte d'une communication du G^o Imp^o de la Guerre que plus de 700 prisonniers Ottomans se trouvent internés par le G^o français dans les camps d'Oran, du Cap Tifa, de Casablanca et de Bizerte.
Ces prisonniers étant habitués à vivre sans des climats tempérés, la cha

2

412 545 2187/58 2016

HR.SYS.02197.00053.002

HR.SYS.02196.00047.003

Ek 10: Cezayir'de Berrouaghia'da bulunan Osmanlı esirleri hakkında Fransa Hükümeti'nce verilen rapor